

економіки. Врахування досвіду розвитку легкої промисловості може стати прикладом для науковців у вивченні та висвітленні розвитку інших галузей промисловості України.

Отже, рецензована монографія В. Левицького «Розвиток легкої промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст.» є актуальним, завершеним, самостійним і оригінальним науковим дослідженням, у якому використано значний масив архівних і статистичних матеріалів, відзначається новизною та комплексним підходом до виконання поставлених завдань.

Володимир Мороз

ТАРАС ПШЕНИЧНИЙ. УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА (1939–1991 РР.): ІСТОРИОГРАФІЯ. КИЇВ 2018, 428 С.

Дослідження історії Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ) є одним із напрямків, за яким активно працюють численні автори в Україні, а також за кордоном. Значний поштовх для поглиблення знань про минуле цієї Церкви – прямої спадкоємиці Київської митрополії княжих часів Руси-України – надало відкриття доступу до архівів, що своєю чергою стало наслідком колапсу радянського тоталітарного режиму. Особливо сильно вказаний фактор, як один із чинників становлення свободи наукової діяльності, зачіпає дослідження історії УГКЦ у період існування СРСР – час масових репресій проти духовенства й вірних. Масштаб змін у науковому дискурсі щодо сторінок минулого Церкви та її загальної ролі в українській історії виражає вже те, що впродовж двох з лишком десятиліть діяльності одного покоління вчених: від 1991 р. до 2018 р., він еволюціонував від рецидивів ідеологічних тверджень про її «реакційний», «зрадницький» та «націоналістичний» характер до всеохопного залучення в історіописання церковних документів і матеріалів радянських спецслужб, які роками перебували під грифами «Таємно» і «Для службового користування». Незабаром після падіння тоталітаризму фіаско зазнала і породжена ним схема історії греко-католицизму, а насправді його міфологізації. Адже дійсною метою останньої в «радянській науці» було очорнення Церкви, що була жертвою комуністичної системи, була загнана у підпілля, але уникла знищення та публічно відродилася з першими паростками горбачовської «гласності» і «перестройки».

Отож, відродження УГКЦ, звільнення науки з-під контролю КПРС та КДБ, удоступнення архівів спричинило посилений інтерес суспільства загалом, і наукового середовища зокрема, до історії переслідуваної Церкви. Вихід останньої з катакомб став частиною процесів демократизації, боротьби за права людини і дискримінованих спільнот, за повернення знання дійсної історії України та українського народу. Суспільні умови обернулися настільки радикально, що вивченням минулого УГКЦ зайнялося як молоде покоління вчених, так і деякі колишні пропагандисти «войовничого комунізму» та атеїзму, лектори курсів, на яких «селянсько-робітничий молоді» намагалися прищепити ідею смерті Бога і ворожості Церкви до народу. Відтак на балансі студій з історії УГКЦ періоду 1939–1991 рр. є численні збірники документів і розвідок, статті, монографії, гасла в енциклопедичних виданнях тощо. Історична думка дійшла до етапу, коли окремо взятому досліднику все важче орієнтуватися в масиві цих даних, а тому щораз актуальнішою стає потреба систематизації, аналізу та осмислення інформації: впорядкування історіографії та історіографічного дослідження теми. Спробу виконання цього завдання поставив перед собою український історик Тарас Пшеничний у монографії «Українська Греко-Католицька Церква (1939–1991 рр.): історіографія».

В якості об'єкта дослідження автор книги визначив «стан і розвиток вітчизняної та зарубіжної історичної думки в процесі вивчення історії УГКЦ в західних областях УРСР у 1939–1991 рр.» (с. 5). Вчений бере до уваги історіографію історії УГКЦ як в українській, у тому числі радянській та діаспорній, так і в закордонній історичній науці (с. 6). При цьому одразу слід зазначити, що, незважаючи на заявлене зосередження на УГКЦ, Тарас Пшеничний залучає у дослідження також релевантні матеріали Мукачівської греко-католицької єпархії (МГКЄ), яка у наші дні юридично становить окрему одиницю. Такий підхід, як вважаю, виправданий в силу того, що історія МГКЄ та УГКЦ де-факто є цілісним явищем (у тому числі в радянські часи). Греко-католиків переслідували незалежно від їхньої юрисдикційної приналежності, репресовані священики перебували в одних і тих же таборах, підпільне служіння єпископів (у тому числі хіротонії ієрархів та ієреїв), священиків, активність мирян (життєписи Йосипа Терелі та Василя Маркуся тут яскраві приклади) відбувалися, як того вимагало добро Церкви, по всій Україні та по всьому СРСР. Залучення до історіографії українського греко-католицизму матеріалів МГКЄ – важливе завдання, до якого спонукають самі джерела. Тож важливо, що автор монографії звернув увагу на цей виклик перед наукою. З іншого

боку, на сторінках монографії варто було чіткіше наголосити на причинах означеного кроку, оскільки він може породити низку питань в окремих читачів монографії.

Автор визначає, що на історіографічний процес із вивчення історії УГКЦ у ХХ ст. впливали «Друга світова війна, трансформація історичної науки в Радянському Союзі, запровадження антирелігійної кампанії, розвиток історичних досліджень у середовищі української наукової еміграції, доба перебудови та розпад СРСР (с. 369). Досліджуючи діаспорну історіографію УГКЦ та радянську історіографію того ж питання Тарас Пшеничний одразу звертає увагу на те, що обидві вони ставили перед собою різні завдання: перша дотримувалася «патріотичного підходу», а друга намагалася довести «зраду» з боку Церкви і перманентно атакувала греко-католиків до кінця 1980-х рр. У монографії також раціонально підмічено, що синхронно з радянськими авторами, які претендували на «науковість», напади на УГКЦ тривали і з середовища РПЦ, чії представники, крім вказаного, претендували ще й на виключну «канонічність». Зайве доводити, що наведені спостереження українського історіографа щодо ХХ ст. є важливими для розуміння сучасної ситуації в Україні, яка значною мірою є теж результатом процесів доби тоталітаризму.

Структурно видання поділяється на Вступ, шість розділів і Висновки, після яких подано перелік джерел та літератури на 515 позицій.

Перший розділ книги має назву «Наукова розробка, джерельна база та методологія дослідження» (с. 7–33). У трьох його параграфах автор монографії аналізує стан наукової розробки проблеми, виділяє основні групи історіографічних джерел та їхні інформаційні можливості, а також подає теоретично-методологічні засади дослідження.

Тема другого розділу – «Українська історична наука і питання історії греко-католицької Церкви в Україні у 1939–1991 рр.» (с. 34–77). На цих сторінках Тарас Пшеничний вивчає історичний дискурс 1939–1991 рр. про УГКЦ та окреслює провідні тенденції сучасної історіографії УГКЦ в радянську добу. Цей розділ містить два параграфи відповідно до названих щойно тематичних блоків.

Третій розділ – «Історична думка про спроби ліквідації УГКЦ у 1939–1945 рр.» (с. 78–162). У його трьох параграфах подана оцінка історіографії, присвяченої становищу УГКЦ у 1939–1944 рр.; аналіз наукової думки про Церкву в умовах другої радянської окупації західних областей України; визначено відображення в історичних дослідженнях стратегії вивчення суспільно-політичних ініціатив митрополита А. Шептицького у 1939–1944 рр.

У четвертому розділі під назвою «Історіографія Львівського псевдособору 1946 р.» (с. 163–234) вчений зосереджується на аналізі історіографії теми урядових ініціатив СРСР щодо узаконення ліквідації УГКЦ у 1945 р.; на формуванні наукового дискурсу з проблематики створення та функціонування «Ініціативної групи» у 1945–1946 рр.; а також на вивченні стану дослідження Львівського псевдособору в історичній думці. У цьому розділі є, відповідно, три параграфи.

П'ятий розділ – «Катакомбний період» Української Греко-Католицької Церкви в наукових працях» (с. 235–299). Тут наявні, як і в попередньому розділі, три параграфи, бо увагу присвячено трьом тематичним блокам: українській історичній думці в еміграції про УГКЦ в умовах «агонії сталінізму»; церковному питанню в ідеологічній парадигмі істориків радянської доби; висвітленню теми підпільної Церкви у сучасному історіографічному просторі.

Зрештою, шостий розділ має назву «Історична думка та Українська греко-католицька Церква в добу перебудови, легалізації та визнання» (с. 300–367). На сторінках перших двох його параграфів подано аналіз висвітлення в історіографії питання УГКЦ часів перебудови, а також проблеми легалізації Церкви. Третій параграф присвячено виділенню та осмисленню сучасних тенденцій наукових досліджень відродження УГКЦ. Зокрема, автор книги акцентує на одному доволі мало аналізованому чиннику, потенціал виявити який, крім релігієзнавчо-філософської рефлексії, мають саме історіографічні дослідження. Йдеться про слова: «сьогодні можна впевнено сказати, що в історіографії місце греко-католицької Церкви у суспільно-політичних процесах доби 'перебудови', як суб'єкта і об'єкта заперечити практично неможливо» (с. 366). При цьому дослідник виправдано звернув увагу на те, що зміни в історіографічній базі, присвяченій історії УГКЦ, відбувалися із зацікавленням у порівнянні зі значними суспільними трансформаціями межі 1980–1990-х рр.

Природно, що книга Тараса Пшеничного містить аналіз не абсолютно всіх – тобто тисяч розсіяних по періодиці – публікацій за заявленою темою, а «наявних» (с. 368), тобто виявлених основних робіт. Окремої уваги потребує наголос історіографа на суттєвій проблемі історіографічної бази обраної наукової проблеми – на тому, що наявний цілий пласт робіт «компілятивного характеру, які не відповідають вимогам наукових досліджень» (с. 426).

Загалом поява монографії київського дослідника – важлива подія в історіографії історії УГКЦ. Важливо, щоб автор продовжив наукову працю за цим напрямком, що в майбутньому може привести до якісних зрушень не тільки у даному секторі історіографічної науки, але й спричинити зворотній ефект: ріст обізнаності науковців із доробком попередників і сучасників, униканню

дублювання тематики робіт, котрі претендують на науковість, а також усвідомлення істориками викликів, що постають перед дослідницькою спільнотою.

Андрій Криськов

КЛІШ А. Б. МІЖ ПОЛІТИКОЮ ТА РЕЛІГІЄЮ: СУСПІЛЬНО-ХРИСТІЯНСЬКИЙ РУХ У ГАЛИЧИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: МОНОГРАФІЯ. ТЕРНОПІЛЬ: ОСАДЦА Ю.В., 2018.

У контексті формування сучасної політичної системи в Україні, важливе значення має вивчення досвіду формування політичних партій в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Традиційно у структурі українського політикуму Галичини зазначеного періоду виділяють п'ять основних українських політичних сил – Русько-українська радикальна партія, Українська соціал-демократична партія, Національно-демократична партія, Руська народна партія та, власне, Католицький русько-народний союз та інші політичні організації під проводом О. Барвінського («Руська громада», Християнсько-суспільний союз).

Робота складається із передмови, семи розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків, а також переліку умовних скорочень.

Монографія охоплює широкий спектр історичних джерел різного походження, які А. Кліш виокремив у наступні групи: документи та матеріали органів державної влади, партійні документи, джерела особового походження (спогади, мемуари, автобіографії, епістолярій, записні книжки тощо), публіцистичні праці, періодика. Вагому частину джерельної бази дослідження склали неопубліковані документи і матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Державного архіву Львівської області, Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, архівних установ Варшави, Кракова та Перемишля. Слід підкреслити і широку джерельну базу рецензованої монографії, яка є цілком достатньою для виконання поставлених завдань.

А. Кліш чітко визначив методи дослідження. Автор використав інструментарій, притаманний не лише історичній науці, а й політології, етнодемографії, соціально-економічній географії, статистиці тощо. Він чітко виокремив основні дефініції роботи, зокрема «суспільно-християнський рух», «політичний католицизм», «консерватизм», «релігійний консерватизм», «клерикалізм», «християнська демократія», «християнський соціалізм», «політична партія», «політична організація», «політичний клуб», «інституалізація», «національне питання».

Прикметно, що А. Кліш показав формування українського суспільно-християнського руху в контексті розвитку аналогічних рухів у Австро-Угорській монархії. Зокрема, проаналізовано діяльність партій суспільно-християнського скерування у польських, хорватських, словенських та чеських землях. Також автор показав вплив папських енциклік «*Regum Novarum*» та «*Graves de communi*» на становлення зазначених рухів.

А. Кліш виводить передумови заснування партій суспільно-християнського скерування із середини ХІХ ст. та пов'язує це з діяльністю С. Качали. Проте, безумовно найбільш вплинула на виокремлення християнських суспільників з народовського табору т.зв. «нова ера» – спроба українсько-польського порозуміння 1890 р. за участі австрійського уряду та українських громадських діячів Наддніпрянщини.

У четвертому розділі проаналізовано організаційне становлення суспільно-християнського руху в Галичині. Зокрема, автор дослідив заснування Католицько-руського народного союзу, «Руської громади», Християнсько-суспільного союзу та їх пресового органу – часопису «Руслан». Автор зазначив, що у партіях суспільно-християнського скерування домінувало духовенство, проте ми не можемо назвати це середовище клерикальним, оскільки його ідеологію створювали, переважно, представники світської інтелігенції – О. Барвінський, А. Вахнянин, К. Студинський.

Окремо А. Кліш проаналізував регіональні особливості суспільно-християнського руху, зокрема діяльність Християнсько-політичного союзу, який виник наприкінці 1897 р. у Станіславові (сучасний Івано-Франківськ). Його друкованим органом був часопис «*Związek Chrześcijański / Християнський союз*» під редакцією А. Дещаківського.

Значну вагу в галицькому політикумі займало вище духовенство. Слід зазначити, що автор, на нашу думку цілком слушно проаналізував діяльність як греко-католицьких так і римо-католицьких ієрархів.

Окремий розділ монографії присвячений ідейним засадам християнських суспільників. Автор зазначає, що християнським суспільникам вдалося доволі багато зробити для покращення соціально-економічного стану українського селянства у Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. Проте кардинально змінити ситуацію на користь українського селянства вони не змогли, оскільки у цьому процесі не були зацікавлені місцева польська влада. Культурно-освітні прагнення суспільно-